

DR. KULCSÁR LÁSZLÓ

A vidéki társadalom előtt álló kihívások Amerikában

Amerikát úgy ismerjük, mint a gyors urbanizáció, a hatalmas metropoliszok országát. Ez lényegében így is van, hiszen a lakosság 83%-a él (2005) nagyvárosi körzetben.¹ A nagy metropoliszokkal azonban más a helyzet. Mindössze kilenc város van, amelynek népessége meghaladja az egymilliót (New York, Los Angeles, Chicago, Houston, Philadelphia, Phoenix, San Antonio, San Diego, Dallas). A hivatalos statisztika szerint New York-ban 8 millió, Los Angeles-ben közel 4 millió lakos él, Dallas lakossága pedig 1,2 millió volt 2005-ben. Az 1 millió alatti, de százezer vagy több lakossal rendelkező települések száma ekkor 254 volt az USA területén.

Mi az oka annak, hogy mégis különös figyelem fordul napjainkban az amerikai vidéki társadalom helyzetére? Az egyik ok kétségtelenül az amerikai társadalom fejlődésében, a fejlődés sajátosságaiban keresendő. A bemutatandó kötet szerkesztői² is kiemelik, hogy a vidéken élő lakosság még ma is az Amerikát nagyra tevő tradicionális értékek tárháza, utánpótlási, meg-újulási bázisa. Ezek azok az értékek, amelyeket Frederick J. Turner történész „Frontier Thesis” c. 1893-as előadásában Chicago-ban kifejtett. A „frontier” habitust egyszerre jellemzi egy nagyfokú individualizmus, amely a saját dolgaiért, tetteiért felelőséget vállaló ember magatartása, aki tisztában van azzal, hogy döntései következményeiért ő a felelős. Mindamelllett a „frontier” habitus hasonlóképpen lényegi alkotóeleme a magas fokú szolidaritás, kooperációs hajlam és együttműködési készség.³ Ez a látszólag ellentétes két sajátosság együtt van jelen a hagyományos amerikai értékrendben. Számos, az amerikai magatartást felületesen ismerő európai politikus, újságíró, értelmiségi gyakran nem érti ennek a kettősségnek a jelentőségét. A Közép-Nyugat és a Dél rurális közösségei az USA-ban ilyen értelemben valóban raktározók, őrzik ezt az értékrendet, amely az

iskolai végzettség szintjétől függetlenül cselekedeteikben is kifejeződik.⁴

A másik ok, amire a szerkesztők rámutatnak, az a sokrétűség, ahogyan az amerikai emberek a vidéken élőkrol vélekednek. Az egyik felfogás a szegénységet és elmaradottságot hangsúlyozza, a másik a tiszta erkölcsöt, a természetközelséget. Sok amerikai csak az irodalomból, a tömegkommunikációból ismeri a vidéki életet, s ez egyaránt erősítheti a negatív és a pozitív megközelítést. Ismerős (volt) ez a romantikus felfogás Magyarországon is, főként a nagyvárosi értelmiség körében.

A kötet szerkesztői és szerzői különös fontosságot tulajdonítanak az egyenlőség, az egyenlő esélyek értékének. Ebben a tekintetben meglehetősen távol állnak a vidéki élet romantikus felfogásától. Felhívják a figyelmet például arra, hogy több mint 500 vidéki térségre jellemző az állandósult igen magas szegénységi arány a 21. század Amerikájában.

A kötet egy tradíció folytatása is egyben. Az amerikai Rural Sociological Society 1982-től minden évtizedben átfogó kötetekben számol be a vidéki társadalomban zajló változásokról vagy éppen állandósultságokról. Teszi ezt abban a meggyőződésben, hogy a társadalompolitika irányítói, szakértői megfontolják az eredményeket programjaik alakításakor. Bizonyos jelek és eredmények arra utalnak, hogy – legalábbis részben – ezek a megfontolások valóságosan is léteznek, és sikerülhet tartós hidat ácsolni a vidéki társadalom helyzetét, problémáit kutató szociológusok és a társadalompolitikával foglalkozók között. A szociológiai tapasztalat és tudás terjesztése, a tudáshoz való hozzáférés növelése jelenleg az egyik központi diskurzusa az amerikai szociológus-társadalomnak. Michael Burawoy „Public Sociology”-ja a Rural Sociological Society idei konferenciájának (Manchester, New Hampshire, 2008. július 27 – augusztus 1.) vezető témája.

Ki számít vidékinek Amerikában?

Az USA-ban a települések többsége vidékinek minősül, és a vidéki térségek az ország területének nagy részét lefedik (lásd a térképet). A „vidéki” kifejezést az angol „rural” fordításaként használjuk, aminek az eredeti latin megfelelője (rus) ritkán lakott, nyitott

teret jelöl.⁵ A vidéki térségekben élő népesség megközelítően 50 millió volt 2000-ben, ami az ország lakosságának 21%-át jelentette. A lakosságnak a különböző térségi tipizálások szerinti megoszlására érdemes egy pillantást vetni (lásd a táblázatot).

Az USA lakosságának térségi megoszlása 2003-ban

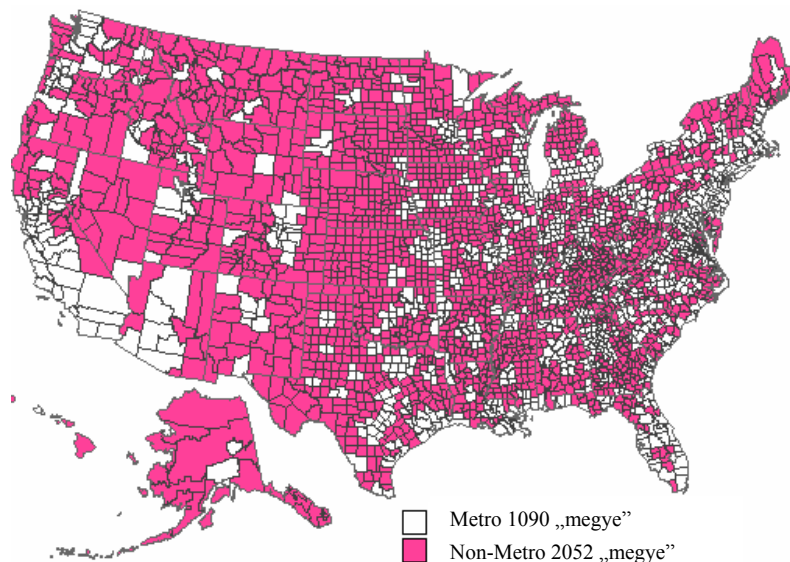
(Százalék)			
Térségi jellemzők	Vidéki (rural)	Városias (urban)	Összesen
Függőleges megoszlás			
Nem nagyvárosi (non-metropolitan) térség	49,2	9,0	17,4
Nagyvárosi (metropolitan) térség	50,8	91,0	82,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Vízszintes megoszlás			
Nem nagyvárosi (non-metropolitan) térség	58,9	41,1	100,0
Nagyvárosi (metropolitan) térség	12,9	87,1	100,0
<i>Összesen</i>	<i>21,0</i>	<i>79,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: ERS/USDA.

A vidéki környezetben élők fele nagyvárosi vonzástérségben lakik, s 2003-ban először került kisebbségbe a nagyvárosi vonzásterületen kívül élő vidéki lakosság. Más oldalról az is látható, hogy a nagyvárosi vonzáson kívül élők közel fele városias térségben lakik.

Mindösszesen 29 millió ember él az USA-ban nem urbanizált és nagyvárosi vonzástérségen kívül eső területen. Ezek közül kerülnek ki az amerikai értelemben vett igazán hátrányos térségekben élő emberek.

A vidéki (nonmetro) térségek területi eloszlása az USA-ban, 2003

Forrás: ERS/USDA

A könyvben a szerzők harminc fejezetben tárgyalják a vidéki Amerika társadalmának, gazdaságának jellemzőit. A szerkesztők a könyv koncepcióját bevezető tanulmányukban ismertetik, a zárófejezet, amely a következőket tartalmazza, a bevezetőhöz hasonlóan tovább bővíti a harminc tematikus részt. A harminc fejezetet öt részre tagolják, amelyek a következők:

- Kik élnek ma vidéken Amerikában?
- A megváltozott vidéki gazdaság
- A vidéki közösség: Valóban helyi? Valóban közösség?
- Az emberek és a környezet
- Változó nemzeti és nemzetközi stratégiák: új bizonytalanságok és új kihívások

Az ismertetésben csak arra van lehetőségünk, hogy egy-egy tanulmányt emeljünk ki a többi közül, elsősorban azokat, amelyek Magyarországon kevésbé ismert témával foglalkoznak, illetőleg azokat, amelyek számunkra is megfontolható tanulságokat tartalmaznak.

Kik élnek a vidéki Amerikában?

A kötet első része olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek a vidéki térségek népességének változásait és sokrétűségét mutatják be. Ugyanebben a részben található azok az írások is, amelyek a vidéken élő családokkal, egyes népességcsoportokkal (idősek, fiatalok, nők, etnikai csoportok stb.) foglalkoznak. Ezt a részt a szegénységről írt tanulmány zárja.

Az egyik jelentős kihívást maguk a demográfiai folyamatok gerjesztik, hiszen mint Kenneth Johnson, a demográfiai fejezet szerzője⁶ rámutat, a demográfiai változások egyszerre meghatározói és következményei a vidéki társadalom formálódásának. Sajátos demográfiai folyamatok, mint például a migráció területi és etnikai színezete, erősítik a vidéki társadalom diverzitását. Más jelenségek, például a vidéken élő lakosság öregedése, amely folyamatot azok a helyi kormányzati törekvések is táplálják, amelyek a népesség csökkenésének mérséklését és a gazdaság élénkülését várják a tehetősebb nyugdíjas rétegek vonzásától, szintén jelentős kihívást jelentenek. Nina Glasgow tanulmányából⁷ kiderül, hogy az előrejelzések szerint 2030-ra

az amerikaiak több mint 20%-a idősebb lesz 65 évnél. Természetesen az idősök helyzete mint a vidéki Amerika előtt álló kihívások egyike másként jelentkezik a fent említett „tehető nyugdíjas” övezetekben, és másként a szegénység térségeiben élő öregek esetében.

Az etnikai színezetű vidéki népességcsoportok demográfiai jellemzői közül Harris és Worthen⁸ az afro-amerikaiak helyzetével foglalkoznak tanulmányukban. Bár az afro-amerikaiakat érintő hátrányos megkülönböztetés nagyrészt a múlté, a déli területek depressziós térségei még mindig a számarányuknál nagyobb részben lakóhelyei a fekete lakosságának. A tanulmány aláhúzza a folyamatok történeti dinamikájának fontosságát akkor, ha a „Fekete Övezet” jelenlegi viszonyait meg akarjuk érteni. A polgárháború utáni Dél egy rövid ideig élvezte a Lincoln elnök által a háború alatt megígért fejlesztéseket, a társadalmi és gazdasági helyreállítás, felzárkóztatás előnyeit, ami az északra „menekült” feketék nagy részét visszavonzotta, és prosperáló fekete közösségeket eredményezett. 1876 után azonban ez a folyamat megszakadt (R. B. Hayes elnökké választása után), és számos tényező, mint például a társadalomba való integrálódás nehézségei, a gyenge civil társadalom, a szegényes politikai és társadalmi interakciók, a gazdasági önellátás erősödése, a mobilitási csatornák szűkösége konzervált bizonyos területi és társadalmi hátrányokat. A fekete lakosság körében még mindig lényegesen kisebb a vállalkozók, a saját üzletet vivők aránya, mint az amerikai átlag. Fukuyama szerint ez azt jelenti, hogy kevés, vagy hiányzik az afro-amerikai kultúrához köthető sajátos szükséglet, igény, és ennek üzleti megfelelője (piaca). A „Fekete Övezet” térsége (Kelet-Texas-tól Virginiáig) a lakóhelyei a vidéki térségekben élő fekete lakosság 79%-ának, azaz az USA fekete lakosságának 45%-a ebben a térségben lakik. A térség elmaradottságának és a lakosság szegénységének összefüggése ebben az esetben teljesen nyilvánvaló.⁹ A vizsgált térségben a társadalmi egyenlőtlenségeket elsősorban az iskolázottságban, a munkahely jellegében és az elért jövedelmekben megmutatókozó különbségek befolyásolják. Ezek az

egyenlőtlenségek több mint száz éve kialakult sajátosságokból táplálkoznak. Ezek figyelmen kívül hagyása súlyos tévedések kockázatát rejti még akkor is, ha az életkörülmények természetesen sokat változtak pozitív irányban. Az afro-amerikai nők és gyermekek különösen veszélyeztetettek a szegénység által a vizsgált övezetben.

Az afro-amerikai népesség hátrányos helyzetével kapcsolatos szektorpolitikákat értékelve a szerzők rámutatnak, hogy ha a politika és a kutatás kapcsolata úgy alakul a jövőben, mint eddig szokásos volt (Policy as Usual), akkor a jövőben sem várható javulás. A szerzők sokkal aktívabb és invenciózusabb kormányzati beavatkozást, segítséget szorgalmaznak. Ennek a stratégiának azonban a Fekete Övezet történeti, kulturális és gazdasági sajátosságain kell alapulni.

Az etnikai színvonalú amerikai vidéki lakosságcsoportok közül érdemes helyet és időt szentelni az indiánok helyzetének. Angela Gonzales¹⁰ tanulmányát azzal a megállapítással kezdi, hogy az indiánok az amerikai társadalom gazdaságilag leghátrányosabb helyzetű csoportja, akik jövedelem, foglalkoztatás, iskolázottság, egészségi állapot és várható élettartam szempontjából messze elmaradnak az amerikai társadalom átlagától. A rezervátumok többségében állandósult a szegénység, a zsúfoltság, rosszak a lakásviszonyok. Az indiánokról szóló fejezet középpontjában a 21. század kihívásai állnak, amelyekre adott válaszok sajátos történelmi és kulturális helyzetükben gyökereznek. Mivel ezek nem általánosan ismertek, érdemes rövid kitérőt tennünk.

A több mint 560 indián törzs eredetileg mint szuverén nemzet szerepelt az amerikai alkotmányos rendelkezések körében. Az a tény tehát, miszerint az indiánok nem etnikai, kulturális kisebbség, hanem önálló nemzet, amelynek képviselőjét megállapodás alapján az USA-kormány látja el, igen messzemenő jogi és gazdasági következményekkel járt. Nem véletlen, hogy a kormányzat állandósult törekvése volt a szuverenitás megnyirbálása. A leghíresebb mérföldkő ebben a vonatkozásban az 1831. évi döntés, amely a Cherokee Nemzet kontra Georgia Állam ügy folyamán született.

Ebben a döntésben az indiánok már nem mint külföldivel azonos státusú nemzet szerepelnek, hanem mint „belföldi alattvaló nép”, „gyámság alá helyezett, oltalmazott” népesség. Politikai közösségük, területi határaikon belüli önálló autoritásuk azonban megmaradt, amiből jelenleg is komoly feszültségek származnak, elsősorban gazdasági tevékenységeik következtében.

Az amerikai indiánok népessége gyors ütemben növekszik. A növekedés az elmúlt fél évszázadban több mint 700%-os volt, és elérte a 2,5 milliót. A vegyes házasságok tagjait és leszármazottait is figyelembe véve az indián populáció nagysága meghaladja a 4 milliót, s a növekedés több mint 110%-os volt 1990 és 2000 között. Az amerikai indiánok több mint 90%-a rurális térségekben él, bár a 2. világháború után a kormányzat több mint 100 ezer indiánt telepített át rezervátumokból számukra kijelölt városi területekre. Az indiánok 75%-a Amerika nyugati és déli államaiban él (Kalifornia, Arizona és Oklahoma¹¹). Bár az indiánok életkörülményei az elmúlt években jelentősen javultak, egyharmaduk még mindig a szegénységi küszöb alatti színvonalon él. Az öngyilkosságok száma igen magas. Hat indián kamasz közül egy kísérel meg öngyilkosságot, az 5–14 év közötti fiatalok között az öngyilkosok aránya duplája az országos arálynak, a 15–24 éves indián fiatalok körében pedig közel háromszorosa. A rezervátumok általában nem a legkívánatosabb lakóhelyek, de azért kivételek is akadnak. Az Appalache hegység mentén lévő Cherokee Rezervátum esetében adminisztratív eszközökkel kellett a beköltözéseket korlátozni. A beköltözni akaróknak jelenleg már hivatalosan igazolniuk kell, hogy legalább 25%-ban cherokee vér folyik az ereikben.

Az indiánok gazdasági lehetőségeit elsősorban sajátos jogi helyzetük felismerése és kihasználása bővítette. A rezervátum határain belül érvényes szuverenitás, amely korlátozza az USA-jog érvényesülését, lehetőséget adott a szerencsejáték-üzlet hallatlan mértékű felvirágoztatására. Az első indián területen lévő kaszinót Floridában nyitották a seminole indiánok területén 1979-ben. 1987-ben az amerikai Legfelső Bíróság elismerte az indián jog el-

sőbbségét a rezervátumokon belül¹², ezzel megindította a kaszinók gyors elterjedését. Ebben a döntésben bizonyos korlátozásokat is sikerült a fehér ember lobbitevékenységének érvényesíteni.¹³ Jelenleg több mint 300 indián területen működő kaszinó létezik. Sokan ezeket az intézményeket úgy tekintik, mint az indián lakosság gazdasági alapját szolgáló intézményt, amelynek szerepe és jelentősége olyan, mint hajdan a bölényeké volt. A kaszinókat ezért az amerikai szlengben „new buffalo”-nak is nevezik. A kaszinók közvetlenül és közvetve jelentős számú új munkahelyet is teremtettek. Az Oneida Rezervátumban törzsi alkalmazásban több mint 3 ezer ember áll, így a térségben az oneida törzs a legnagyobb munkáltató. A kaszinók megjelenése után ebben a térségben a munkanélküliségi ráta 40%-ról 15%-ra csökkent.

Az új bölénycsorda jelentősen erősítette az indiánok gazdasági bázisát, s egyben kulturális identitását is. Hozzásegítette őket ahhoz is, hogy meg tudják jeleníteni érdekeiket, és sikeresen érvényesítsék azokat. Így jelenleg komoly perek vannak előkészület alatt és folyamatban a korábban 99 vagy több évre bérelt földek visszaszerzésére, jelentős fejtörést okozva egyes államok, például New York állam közösségeinek. Az érem másik oldala azonban már kevésbé vidám. A gazdasági megerősödés egyben az egyenlőtlenségek erősödését is hozta. A kaszinójövedelmek zöme a törzsi vezetők ellenőrzése alatt áll, az indián lakosság nagy része kevésbé részesül áldásaiból.

A szegénység vidéki arcát az 1960-as évek második felében ismerhette meg alaposan az amerikai lakosság. Johnson elnök szegénységellenes harca jelentős sikereket hozott [A szegénység aránya vidéken 33%-ról (1959) 20% alá csökkent (1969)], de a probléma újból napirendre került az 1990-es években. A kötetben közölt tanulmány¹⁴ röviden foglalkozik a szegénység fogalmi problémáival és ennek a hivatalos statisztikában megjelenő érvényességével. A fogalmi vitának ismertetését most mellőzzük, lényegében hasonló kérdőjelek fogalmazódnak meg időről időre Magyarországon is.

A szegénységgel foglalkozó elméletek legtöbbször társadalmi, gazdasági vagy demográfiai megközelítést követ. A kötetben megjelent tanulmány más felosztást alkalmaz: a szegénység individuális és strukturális változói mentén fejti ki mondanivalóját. Az individuális változók közül kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a humán tőkének, annak a körülménynek, hogy az ember milyen képességekkel, tudással és készségekkel lép be a munkaerőpiacra. Ebben a vonatkozásban a vidéken élő ember hátrányos helyzetben van. A szegénységnek van egyfajta kultúrája is, amely a szocializáció következtében hagyományozódik. Idetartozik a formális intézményekhez való alacsony szintű társadalmi integráció, a fatalizmus, a függőség érzete stb.

A szegénységet strukturálisan megközelítő szerzők a társadalmi struktúra elemzésére, a munkaerőpiac mennyiségi és minőségi jellemzőire koncentrálnak. A szegény emberek depressziós térségekben duplán hátrányos helyzetűek. A szerzők véleménye szerint a képzési és átképzési programok csak akkor hoznak eredményt, ha a képzéshez illeszkedő munkahelyek is rendelkezésre állnak a közelben. Különösen hátrányos helyzetben vannak a strukturális változók szempontjából a bevándorló etnikai csoportok. Jelzi ezt többek között az a tény, hogy a farmokon dolgozó munkások kétharmada külföldi születésű.

A vidéki gazdaság átalakulása

Az amerikai vidéki térségek gazdasága természetesen rendkívüli mértékben diverz. A népesedési folyamatok és a gazdaság szerkezetének átalakulása szoros összefüggésben van ott is, mint mindenhol a világban, s erre az átalakulást tárgyaló tanulmány szerzői¹⁵ különösképpen figyeltek. A háború utáni „posztfordista” gazdaságfejlődési modell bizonyos fokig mérsékelte a társadalmi egyenlőtlenségeket, de például a mezőgazdaság erőteljes átalakulása a vidéki népesség jelentős részére kedvezőtlen hatással volt. Az 1970-es és 80-as évek gazdasági krízise újból kiélezte a területi és társadalmi egyenlőtlenségeket, majd a század utolsó évtizedében a helyzet lényegesen javult. A kilencvenes évek közepén a

vidéken élő férfiak 59%-a, a nők 55%-a volt aktív kereső (a nyolcvanas években ezek az arányok kb. 10%-kal voltak alacsonyabbak). A társadalomtudósok jelentős része az ezredforduló kapcsán „a gazdaság fejlődésének új szakaszáról” beszél. A vidéken élő emberek számára ezek a változások egyáltalán nem közömbösek, sőt, a változások gyakran negatívan érintik ezt a népességet. Egyrészt a globalizáció és a nemzetközi kereskedelem jóval nagyobb hatást gyakorol a vidék gazdaságára, mint korábban. A vidék gazdaságilag sokkal inkább specializálódott a hagyományosabb feldolgozóipar termékeire, amely területeken a globális verseny igen erős, és az amerikai vidéket sok negatív hatás éri. Másrészt a városi területek sokkal több hasznot tudnak realizálni, mint a vidékiek (fejlettebb szolgáltatások, nagyobb jövedelmek stb.). Harmadrészt a vidéki térségek kevésbé részesednek az állami támogatásokból (közvetlenül és közvetve), amelyek az új technológiákhoz, szolgáltatásokhoz kötődnek. Ezek a folyamatok, összefüggések ismerősnek tűnhetnek a magyar szakemberek számára is, bár a felismerést itthon eddig nem követte olyan átfogó és mélyreható gondolkodás, szakmai vita a szükséges stratégiáról, mint az USA-ban. A neoklasszikus közgazdaságtan „tisztá verseny” megközelítésének kudarcos történetére Amerikában jó példa az 1996-os mezőgazdasági törvény (Farm Bill), amely az állami támogatások csökkentését tűzte ki célul, de ezt megvalósítani nem sikerült. Mindezek után felmerülhet a kérdés, kik voltak a haszonélvezői a vidéki gazdaság átalakulásának? A válasz, éppúgy, mint nálunk, egyszerű: a kedvezőbb helyzetben lévő, emberi és társadalmi tőkével jobban ellátott térségek, és kevésbé azok, akik rászorultsága sokkal nyilvánvalóbb.

Az amerikai rurális gazdaság számunkra is érdekes jelensége, az ingázás nemcsak Magyarországon (lásd Böhm Antal, Kertesi Gábor, Köllő János és mások írásait), hanem az USA-ban is elterjedt.¹⁶ Természetesen nem ajánlatos egyszerű párhuzamot vonni a két ország között e téren, de az amerikai kutatók intenzív érdeklődése arra utal, hogy a vidéki, de nemcsak a vidéki térségeken élő népesség

gazdasági aktivitásának efféle módja izgalmas szociológiai teljesítményeket eredményezhet. A szerzők kissé polemizálnak is a közgazdászok elemzési gyakorlatával, amellel érvelve, hogy a nem gazdasági faktoroknak, a társadalmi tényezőknek központi helyet kellene biztosítani az ingázás jelenségének kutatásakor. A népesség növekedése az alacsony népsűrűségű területeken a dekoncentráció kategóriájának elméleti újraéledését hozta, amellyel az ingázás kutatása is intenzívvé vált. Ezzel összefüggésben tekintik át a szerzők az ingázás jelenségével kapcsolatos elméleti megfontolásokat. Így elsőként a lakóhely és munkahely elkülönülésének elemzését (spatial mismatch hypothesis), és vizsgálják ennek hatását az ingázásra, valamint egyes társadalmi csoportok (feketéek, nők stb.) helyzetére, majd ennek a megközelítésnek hibáit is sorra veszik. A kritikusok egy része inkább a munkaerő képzettségének megfelelő munkahely és a lakóhely közötti meg nem felelést tartja lényegesnek (skill mismatch theory). A szerzők szerint az ingázás jelenségének komoly hatása lehet a helyi társadalom szerkezetére éppúgy, mint a helyi közösségek kohéziójára. Ebben a vonatkozásban hivatkoznak Putnamra, aki szerint¹⁷ az ingázásra fordított utazási idő tíz perccel való emelkedése tíz százalékkal csökkenti a helyi ügyekben való részvételt, a helyi társadalomba történő integráció erősségét.

A helyi társadalom és közösségek

A 2. világháború utáni gazdasági, társadalmi, kulturális és technológiai változások radikálisan átfórták a lokális, vidéki életet Amerikában. Az autópálya-hálózat nagymértékű fejlődése és a hozzá kapcsolódó gazdaság- és szolgáltatásfejlesztés állami és üzleti finanszírozása jelentette a nagyarányú szuburbanizáció kiindulópontját. Nem meglepő tehát, hogy a helyi közösségek átalakulása az 1960-as évektől az egyik népszerű kutatási témája volt és maradt az amerikai ruráliszociológiának.

Luloff és Bridger¹⁸ szerint a helyi társadalomra és közösségekre vonatkozó kutatások az első időben arra koncentráltak, hogy miként maradtak, maradhattak meg a közösségek egy

mobil, korábbi kötöttségeit elvesztő társadalomban. Később az a kérdés vált jelentőssé, hogy vajon a közösségek továbbra is az alapvető intézményei a társadalmi szerveződéseknek, vagy helyüket más intézmények foglalják el. Az 1970-es évektől a helyi társadalmak infrastrukturális környezetében bekövetkező változások hatását vizsgálták elsősorban.

A 90-es években újra inkább elméleti, a közösségeket, a helyi társadalmat mint önálló értelmezési keretet elemezték, amellett érvelve, hogy a lokális ökológiai kontextusnak központi szerepe van a szocializációs folyamat, a szegénység, a munkanélküliség, az emberi erőforrások, a fizikai és a mentális egészség terén tapasztalható diverzitás kialakulásában és fennmaradásában. A szerzők ismertetik a helyi társadalommal foglalkozó amerikai elméleti megközelítések alakulását, fejlődését Wirth pesszimista jóslatától, amely a modernizáció és az urbanizáció hatásaként a közösségi kapcsolatok negatív átalakulását jelezte, Warren „Nagy Átalakulás” elméletén át, amely a helyi közösségek függőségének erősödését mutatta ki, egészen Robert Putnam elemzéséig, amely az amerikai civil társadalom és közösségek romlását ismertette híres könyvében (*Bowling Alone*). Ez a könyv egyébként nemcsak a társadalomtudósokra, hanem a politikai szereplőkre is nagy hatással volt, sokan bírálták, de Clinton elnök például a könyv hatására személyes konzultációra hívta Putnamot a Fehér Házba.

Luloff és Bridger másokhoz hasonlóan úgy látja, fennáll a veszélye annak, hogy az amerikai közösségek elvesznek a modernizációs kurzusban. Ezen szerintük a társadalmi tőke koncepciójának érvényesítése enyhíthet, ami mellett az is elengedhetetlenül szükséges, hogy a helyi közösségek fejlesztése legyen a vidékfejlesztési politika központi eleme. Ezt a véleményét nem ártana a hazai vidékpolitikai szereplőknek is komolyan figyelembe venni.

A társadalmi tőke koncepciónak a könyv külön fejezetet szentel az Iowa-i Flora házaspár tollából.¹⁹ A társadalmi tőke fogalmának meghatározásáról sok álláspontot ismerünk. Bírálóinak száma is nehezen követhető.²⁰ Magyarországon talán Sík Endre írásaiban

fogalmazódik meg a legélesebb kritika a kategóriával kapcsolatban.²¹ A kritikák ellenére Coleman indító tanulmányában²² felvetett társadalmi tőke koncepció a szociológiában igen termékenyítő szerepet játszott. Sőt a szociológián kívül is. Az egyik kritikus minden ellenérzése ellenére a társadalmi tőke koncepcióját a szociológia „legsikeresebb exportcikkének” nevezte, amely más társadalomtudományokban is megjelent és elterjedt.²³

A Flora házaspár a könyvben közölt tanulmányában ismerteti a társadalmi tőke definícióit, és más tőkefajtákhoz való viszonyát. A tipológia megfontolandó a hazai viszonyokat illetően is, különösen a helyi társadalomra vonatkozó társadalmi tőke fogalmi apparátusa, amely az adott társadalmi csoporton belüli, „homogén” kapcsolatok és a csoporton kívüli „heterogén” kapcsolatok viszonyát illeti. A társadalmi tőke fogalma negatív jellegű formációkat is magában foglal. Így például a klientizmus jelenségét, amely oly gyakori a poszt-kommunista társadalmakban, mint a szocializmus által is kihasznált, eltorzult feudális viszony továbbélése. További negatív jelenségek is kapcsolhatók a társadalmi tőke jelenségéhez, hiszen a homogén és a heterogén kapcsolati tőke a korrupció mellett más antiszociális magatartásokat is erősíthet. Természetesen pozitív hatásokkal is találkozunk jócskán, s talán ezek a meghatározók és a szakirodalom is nagyrészt ezeket domborítja ki.

Cornelia és Jan Flora összefoglalójukban kiemelik, hogy a társadalmi tőke piaci alapú hatékonyságához mindkét kapcsolattípus (homogén és heterogén) szükséges, és a társadalom minden szintjén egyfajta egyensúlyuk a kívánatos. Ez az egyensúly azonban gyakran hiányzik, s ez többek között kirekesztődéshez vagy az elzárkózás erősödéséhez vezethet.

A társadalmi tőke sajátos formái, a társadalomban betöltött szerepei szorosan összefüggenek a civil társadalom helyzetével. A vidékfejlesztés és a civil társadalom kapcsolatát természetesnek és erősnek tartják Amerikában, s a civil közösségek a helyi együttműködés, szolidaritás és társadalmi kontrol hatékony szereplői. A civil társadalom és a vidéki térségek fejlesztése közötti összefüggéseket

elemzi Lyson és Tolbert tanulmánya²⁴ sajátos, de szimpatikus felfogásban. A szerzők először bemutatják a neoklasszikus közgazdaságtan talaján álló vélekedések buktatóit rurális területeken, s cáfolják a vidékre települt nagyvállalatok fejlődést generáló szerepét (kicsit zárójelbe téve a fejlődés és a globalizáció analógiságát). A humán tőke és a társadalmi tőke kizárólag piaci alapon történő értelmezése ellene dolgozik a közösségi szolidaritásnak – írják, és ez a végletes individualizmust erősíti. Kitérnek arra is, hogy a szabad versenyen alapuló fejlődés, a neoliberais paradigma nem igényli a demokráciát (a helyi közösségekben sem), egészen eltérő politikai modellben is képes működni. A kívánatos jövőben szerintük a helyi társadalmak versenyképességének hangsúlyozása helyett az együttműködés kerül előtérbe. A fejlődés motorja ezekben a közösségekben a polgári együttműködés és aktivitás.

A helyi társadalom fejlődésének szereplői kulcsfontosságúak a vidéki Amerikát ért kihívások fényében. Pigg és Bradshaw²⁵ tanulmánya azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan változtak a felfogások a közösség érdekében tevékenykedő szakemberekről, civil szereplőkről. A vidéki helyi társadalom fejlesztésének gyakorlati szakembereiről vallott felfogások szerintük három típusba sorolhatók. Az először kialakult felfogás úgy tekintett ezekre az emberekre mint segítséget nyújtókra, akik megpróbálták kezelni a helyi konfliktusokat, és segítettek az alakuló szervezeteket, intézményeket, keresték a forrásokat, írták a pályázatokat. A második modellben ezekre az emberekre mint specialistákra tekintettek, akik meghatározott fejlesztési projekteknél a szükséges tudással, ismeretekkel rendelkeztek. A harmadik, legújabb modellben a helyi közösség- és társadalomfejlesztő szakember katalizátorszerepét tölt be, ahol a hangsúly a helyi társadalmi csoportok és szervezetek kapacitásának mobilizálásán van, mégpedig azok határain túlmutatóan. A modellváltozásokat a vidéki Amerika előtt álló kihívások átalakulása hozta magával, s e változások figyelmen kívül hagyása a vidékpolitika zűrzavaros állapotának kialakulását eredményezi. A szerzők felfogása

szerint a „katalizátorszerepben lévő közösségfejlesztő nem az a személy, aki a fejlesztőmunkát végzi és ellenőrzi; a katalizátor jellegű közösségfejlesztő segíti az embereket abban, hogy együttműködjenek. Szerepe nem az, hogy megpróbálja ellenőrizni a rendszert, hanem az, hogy segít megtalálni mindenkinek a saját szerepét ebben a fejlesztési folyamatban” (Pigg – Bradshaw 387). A szerzők a katalizátortípusú helyi társadalomfejlesztés (közösségfejlesztés) leglényegesebb vonásait a következőkben látják: (1) Kapacitásépítés, bővítés a szakértői segítségnyújtás helyett; (2) Bevonás helyett képessé tevés: a részvétel a közösségfejlesztés „szent tehene”, amelyet nem illik támadni. Itt inkább kiegészítésről van szó, vagyis annak eléréséről, hogy az emberek megfelelő felkészültséggel, kompetenciával vegyenek részt a közösségi cselekvésben; (3) Az elkülönült akcióktól az együttműködésig, valamint az együttműködés intézményeinek megteremtése; (4) A lokális gazdaság és társadalom együttműködése – kitörés a településkörből. Az egyes települések erőforrásainak komplementer használata; (5) Az egyszerű információterjesztéstől az információkhoz való hozzáférés szabadságáig; (6) Átfogó, széles körű fejlesztést támogató cselekvések a szűk, különálló fejlesztések helyett. A katalizátormodell alkalmazását a szerzők három szinten is szorgalmazzák: a helyi társadalom közösségeinek szintjén, a szervezetek, nonprofit ügynökségek szintjén és a vidékpolitika szintjén. A katalizátormodell megvalósulásához azonban arra is szükség van – Magyarországon és az USA-ban is –, hogy a politika a programalapú szemlélet helyett a helyi társadalom alapú szemléletet fogadja el.

Brown és Swanson azzal a gondolattal zárják a kötetet, hogy bár a gazdasági bajok, problémák nem jellemzik az összes vidéki térséget Amerikában, a társadalmi problémák, az átalakulás nehézségei minden vidéki térség esetében komoly kihívást jelentenek.

(David L. Brown – Louis E. Swanson (eds): *Challenges for Rural America in the Twenty-First Century. The Pennsylvania State University Press. University Park, Pennsylvania, 2003*)

1 Az USA-ban a térségek területi jelleg szerinti besorolása egyrészt magában foglalja az úgynevezett „metropolitan” és „micropolitan” megközelítést, amely az adott térségben megfigyelhető népesség koncentrációján alapul, és a közigazgatási egységek (county) határát követi, másrészt az úgynevezett „urban” – „rural” osztályozást, amely nem követi a „megyei” határokat. A kétfajta tipizálás határai nem szükségszerűen esnek egybe, de jelentős az átfedés. Lásd pl. <http://ers.usda.gov/Briefing/Rurality/WhatsRural/>

2 David L. Brown, a Cornell Egyetem (Ithaca, NY) szociológus-demográfus professzora, sokáig a Rural Sociology tanszék vezetője, az egyetem egyik kutatóintézetének első igazgatója (Polson Institute for Global Development), a Rural Sociological Society 2000–2001 évi elnöke. Louis E. Swanson a Colorado State University (Fort Collins, CO) szociológus professzora és egyik rektorhelyettese, a Rural Sociological Society 1999–2000 évi elnöke.

3 A frontier habitusnak azt a máig ható elemét, hogy az embereknek megvan a képessége az együttműködésre, Coleman társadalmi tőkének nevezte el (James S. Coleman: Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology. 1988).

4 Lásd pl. Francis Fukuyama: Bizalom. Európa Könyvkiadó, 2007.

5 A rusztikus kifejezés eredeti jelentése ennek megfelelően – vidéki.

6 Kenneth M. Johnson: Unpredictable Directions of Rural Population Growth and Migration. K. M. Johnson demográfus, professzor, Loyola University, Chicago.

7 Nina Glasgow: Older Rural Families. Nina Glasgow szociológus, tudományos kutató, Cornell University, Ithaca, N.Y.

8 Rosalind P. Harris – Dreamal Worthen: African Americans in Rural America. R. P. Harris szociológus, University of Kentucky.

9 Az összefüggés Magyarország esetében is jól ismert (a „hely” és a „fej”), elsősorban Nemes Nagy József publikációi alapján. (Lásd például Nemes Nagy – Németh (2003): A "hely" és a "fej". A regionális tagoltság tényezői az ezredforduló Magyarországon. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2003/7. szám)

10 Angela A. Gonzales: American Indians. A. Gonzales a Cornell Egyetem szociológiaoktatója (Department of Development Sociology) és az arizónai hopi indián törzs befogadott tagja.

11 Oklahoma volt az első és igazán jelentős indián gyűjtőhely a Mississippi folyón túl. Eredetileg ide tervezték az indiánok áttelepítését. Az állam neve indián eredetű, „vörös embereket” jelent. Jelenleg is 39 indián nemzet (törzs) igazgatási székhelye.

12 California versus Cabazon Band of Mission Indians 480 U.S. 202.

13 Például csak törzsi területen létesíthetők kaszinók, amelyek kapacitását korlátozták, szigorúbb biztonsági és bejelentési kötelezettségeket írtak elő stb.

14 Leif Jensen, Diane K. McLaughlin, Sim Slack: Rural Poverty: the Persisting Challenge. J. Jensen szociológus-demográfus, Pennsylvania State University. D. K. McLaughlin Pennsylvania State University.

15 Falk, William W. – Linda M. Lobao: Who Benefits from Economic Restructuring? W. W. Falk professzor, tanszékvezető, University of Maryland, College Park. L. M. Lobao szociológus, professzor, Ohio State University.

16 Leann M. Tigges – Glenn V. Fuguitt: Commuting: A Good Job Nearby. L. M. Tigges szociológus professzor, University of Wisconsin, Madison. G. V. Fuguitt szociológus, professzor emeritus, University of Wisconsin, Madison.

17 Putnam, Robert D.(2000): Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon and Schuster, New York.

18 Luloff, Al E. és Jeffrey C. Bridger: Community Agency and Local Development. A. E. Luloff professzor, szociológus, Pennsylvania State University, J. C. Bridger tudományos kutató, Pennsylvania State University (PennState).

19 Cornelia Buttler Flora és Jan L. Flora: Social Capital. Cornelia B. Flora a North Central Regional Center for Rural Development igazgatója, az Iowa State University professzora. Férje, Jan L. Flora ugyanazon az egyetemen professzor. A PhD-fokozatot mindkettő a Cornell Egyetemen (N.Y.) szereztek.

20 Lásd pl. Petr Mateju (2002): Social Capital: Problems of its conceptualization and measurement in transforming societies. Conference on Social Capital Measurement London, September 26–27.

21 Sík Endre (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem? Szociológiai Szemle 2.

22 Coleman, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology 94. Supplement 95–120.

23 Alejandro Portes: The Two Meanings of Social Capital. Sociological Forum. 2000. 1.

24 Lyson, Thomas A. – Charles M. Tolbert: Civil Society, Civic Communities and Rural Development. Thomas A. Lysonról rövid ismertető olvasható a Területi Statisztika 2008. 2. számában. C. M. Tolbert tanszékvezető szociológus professzor, Baylor University (1845-ben alapított, a világ legnagyobb baptista magánegyeteme) Waco, Texas.

25 Pigg, Kenneth E. – Ted K. Bradshaw: Catalytic Community Development. A Theory of Practice for Changing Rural Society. K. E. Pigg szociológus, University of Missouri, Columbia. Ted K. Bradshaw (a „The Journal of Community Development Society” c. folyóirat szerkesztője) a könyv megjelenése óta elhunyt.